

Chlup, Radek

[Bowie, Fiona. Antropologie náboženství]

Religio. 2008, vol. 16, iss. 2, pp. [255]-258

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125259>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Fiona Bowie, Antropologie náboženství,

Praha: Portál 2008, 336 s.
ISBN 987-80-7367-378-9.

Antropologie náboženství je pro religionistiku klíčovým oborem, který nám v uplynulých sto letech umožnil náboženství porozumět jako málokterý jiný. Tím spíše bylo smutné, že až doposud neměli čeští čtenáři žádnou možnost se s moderními antropologickými pohledy na náboženství srozumitelně seznámit. Tuto mezeru na českém knižním trhu nyní velmi šťastným způsobem zaplnilo nakladatelství Portál vydáním knihy *Antropologie náboženství* od Fiony Bowie (angl. orig. *Anthropology of Religion: An Introduction*, Malden, Mass. – Oxford: Blackwell 2006).

Způsobů, jak začátečníkovi přiblížit antropologii náboženství, je celá řada. Bylo by například možné systematicky představovat významné antropology a jejich teorie (klasickou ukázkou takovéhoho přístupu je práce Briana Morrisa *Anthropological Studies of Religion: An Introductory Text*, Cambridge: Cambridge University Press 1987). Nevýhodou podobné strategie je, že jen málokdy dokáže referovaným teoriím takřka vliť krev do žil a prezentovat je tak, aby nezkoušený čtenář pochopil, v čem je jejich zajímavost a význam (Morrisova práce je navzdory své teoretické hloubce dobrou ilustrací právě tohoto nedostatku). Bowie zvolila odlišný a pro úvodní práci mnohem šťastnější přístup. Svou knihu strukturuje po tématech, přičemž ke každému z nich neshrnuje jen suchopárné teoretické pohledy, ale především je barvitě ilustruje četnými případovými studii. Zejména díky nim je kniha neustále živá a srozumitelná. O vyváženosti zvolených témat by jistě bylo možno diskutovat (jak autorka sama v předmluvě přiznává), nelze nicméně popřít, že většina z nich opravdu je pro antropologii náboženství důležitá. Jediným opravdu závažným opomenutím je v mých očích absence výkladu o posedlosti, jež je náboženským jevem nejen velmi rozšířeným, ale především

z antropologického hlediska mimořádně interpretacně zajímavým.

Ačkoli je většina knihy věnována konkrétním tématům, úvodní kapitola je jako jediná čistě teoretická a snaží se nastínit základní obecné otázky, jež se z antropologického hlediska se studiem náboženství pojí. Jejím ústředním a nejzajímavějším tématem je problematika porozumění cizím náboženstvím a otázka typů pozic, jež mohou antropologové při studiu vzdálených kultur zaujímat. Ve druhé části kapitoly shrnuje Bowie některé klasické teorie náboženství a věnuje se též problematice definice náboženství. Mírně se dotýká rovněž vztahu antropologie náboženství a religionistiky (kterou podle všeho identifikuje s fenomenologií náboženství), činí tak ovšem jen fragmentárně a z hlediska religionisty poněkud neuspokojivě. Dlužno navíc říci, že čistě teorie nejsou autorčinou silnou stránkou, a kapitola je tak nejvydařenější v pasážích, v nichž jsou obecné otázky rozsáhleji ilustrovány zkušenostmi samotných terénních badatelů.

V této souvislosti lze vůbec konstatovat, že autorka v celé knize vyniká spíše v pasážích, kde rozličné teorie shrnuje na větší ploše. Stručné charakteristiky se jí naopak daří mnohem hůře. Dobře patrné je to v portrétech jednotlivých klasiků oboru, které dle mého soudu ne vždy vystihují úplně to nejpodstatnější. Takto např. u F. Maxe Müllera (s. 32) nejsou vůbec zmíněny jeho nejslavnější myšlenky (původní náboženství jako „vnímání nekonečna“ v přírodě, teze o jazykové degeneraci apod.). Radcliffe-Brown je prezentován jako průkopník terénního výzkumu (s. 28-29), přestože ve skutečnosti ve svých terénních výzkumech selhával (nikdy kupříkladu dokonale neovládl domorodé jazyky a často se spoléhal na anglicky mluvící informátory, kteří mu své zvyky a obřady chodili popisovat do jeho domu – viz Adam Kuper, *Anthropology and Anthropologists: The Modern British School*, London: Routledge 1983, 41-42). Autorka též podceňuje Radcliffe-Brownův funkcionalismus a nikde srozumitelně nevysvětluje rozdíl mezi ním a pragmatickým funkcionalismem B. Malinowského (v jehož pojetí není primární funkcí náboženských institucí udržování společnosti jako celku, nýbrž uspokoi-

jování emocionálně-biologických potřeb jedince). Právě Malinowski byl ostatně tou pravou přelomovou postavou pro terénní výzkum; od Fiony Bowie se to ovšem čtenář nedozví. Podobné nedostatky jsou smutné tím spíše, že *Antropologie náboženství* má silné didaktické ambice a již svým grafickým uspořádáním se pomocí šedivého zarámování snaží pro potřeby studentů zvýraznit různá klíčová fakta určená k zapamatování. Jelikož ovšem v rámečcích nejsou vždy obsaženy opravdu hlavní myšlenky, budou se studenti místy nazpaměť učit nepřesné a málo výstižné formule, které jim neumožní rozdíly mezi badateli a jejich teoriemi přesně uchopovat.

S kapitolou 2 („Tělo jako symbol“) se Fiona Bowie dostává z abstraktního teritoria do oblasti, jež je jejímu srdci zjevně bližší, a může tak čtenáři naplno předvést, v čem spočívá síla její knihy. Téma symbolické klasifikace a těla rozebírá čtivě a srozumitelně, přičemž rozsáhle čerpá především z Mary Douglasové a její klasické práce *Purity and Danger* (London, Routledge & K. Paul 1966). Ke slovu se dostanou též techniky těla Marcella Mause a v závěru dokonce dojde i na skvělou Obeyesekereho knihu *Medusa's Hair* (Chicago: University of Chicago Press 1981), jež představuje patrně nejlepší existující syntézu antropologie a psychologie. Kapitola 3 s názvem „Uchovávaní a změna hranic: politika náboženské identity“ na rozbory z předešlé části plynule navazuje a zkoumá v podobném duchu otázku rituální čistoty a vymezování hranic. Pozornost je věnována i tělu jakožto nástroji zpochybňování hranic, ať už v podobě tělesného sebepoškozování (středověké křesťanské asketicky) nebo naopak ve formě groteskní deformace a otevření tělesných struktur při karnevalu, jak je klasicky rozebírá Michail Bachtin.

Jistým zklamáním je oproti tomuto slibnému rozjezdu čtvrtá kapitola „Pohlaví, gender a posvátno“. Ta je jakýmsi úvodem do studia genderu v antropologii, bohužel však jen velmi málo zohledňuje náboženská témata a po většinu času se zabývá obecnými otázkami spojenými se studiem žen. Ze tří případových studií, jimiž autorka svůj výklad ilustruje, se náboženství týká jen jed-

na. Přitom by nebylo obtížné vybrat religionisticky relevantnější materiál. Například od Janice Boddypové by namísto jejího článku o súdánských porodech mohla Bowie zvolit mnohem zajímavější rozbor ženské posedlosti v Súdánu („Spirits and Selves in Northern Sudan: The Cultural Therapeutics of Possession and Trance“, *American Ethnologist* 15, 1988, 4-27), který vztah žen k posvátnu ilustruje impozantním způsobem a patří bezesporu k tomu nejzajímavějšímu, co kdy antropologové o ženách a náboženství napsali.

Kapitola 5 s názvem „Náboženství, kultura a životní prostředí“ zkoumá různé typy kosmologií z hlediska jejich vztahu k životnímu prostředí, přičemž opět věnuje pozornost i roli žen v těchto kosmologiích. V závěru pojednává autorka rozsáhle též o totemismu. Kapitola je bezesporu zajímavá, má však na můj vkus místy dosti zjednodušující ideologický ráz. Takto je např. několikrát černobílým způsobem západní exploatační kosmologie kladena do protikladu k ekologickým a trvale udržitelným kosmologiím malých společností, jež přírodní svět pokládají za plný božských sil. Ze sekce o ženách si pak čtenář pro změnu odnáší ponaučení, že nerovnost pohlaví koreluje se strachem z vnějšího světa, zatímco je-li „svět zakoušen jako dobrý, příznivý a přívětivý, vzniká vnitřní orientace, v níž jsou prostředí i ženy chápány jako partneři“ (s. 131). Podobná povrchní tvrzení jsou zjevně výrazem autorčiny vlastní ekofeministické ideologie a v práci koncipované jako vyvážený přehled antropologických přístupů nemají dle mého soudu co pohledávat. Není sporu o tom, že některé kosmologie jsou k životnímu prostředí a k ženám vstřícnější než jiné, ale spíše než je bipolárně dělit na dobré a špatné (jak to Bowie mezi řádky bezesporu činí, byť to nikde nefiká na rovinu) je třeba nestranně zkoumat obecnější vlastnosti kosmologií a učit se sledovat, jakou daň musí každá z nich platit za výhody, jež nabízí. Fiona Bowie by v této souvislosti udělala lépe, kdyby namísto druhořadých autorek typu Freye Matthewsové či Peggy Reeves Sandayové sáhla po klasické studii *Natural Symbols: Explorations in Cosmology* od Mary Douglasové (London:

Routledge 1996, 1970; srov. id., „Cultural Bias“, in: *In the Active Voice*, London: Routledge 1982, 188-204), která téma kosmologií rozebírá neskonale hlubokomyslněji a především vyváženěji. Mary Douglasová nedělí kosmologie na pozitivní a negativní, ale precizně ukazuje výhody a nevýhody všech kosmologických modelů. Fiona Bowie oproti tomu místy vzbuzuje laciný dojem, že je možno si z různých kosmologických modelů vybrat ty nejzajímavější rysy a z nich pak po způsobu pejska a kočičky poskládat nový svět, jenž bude krásný a spravedlivý.

O poznání solidnější je kapitola 6 („Teorie rituálu, přechodové rituály a rituální násilí“), v níž autorka přehledným a poutavým způsobem představuje některé z nevlivnějších přístupů k rituálu. Jádrem jejího výkladu je model přechodových rituálů Arnolda van Gennepa a na něj navazující vlivná teorie Victora Turnera. V závěru kapitoly se věnuje Bowie též zajímavé a aktuální otázce rituálního násilí, přičemž vedle slavné Girardovy knihy *Violence and the Sacred* (Baltimore: Johns Hopkins University Press 1977) čerpá rozsáhle i z koncepce „odrážejícího se násilí“ Maurice Blocha. Škoda možná, že ji nezreferovala ještě o něco podrobněji, neboť její výkladový potenciál je mnohem větší, než je ze stávajícího dvoustránkového souhrnu patrné.

Kapitola 7 rozebírá různé podoby fenoménu šamanismu, jeho původní arktickou podobou počínaje a současným americkým neošamanismem konče. Zvláštní pozornost věnuje Bowie problémům s definicí šamanismu, stejně jako otázce, nakolik se vůbec jedná o univerzálně aplikovatelnou kategorii. Autorčin výklad je čtivý, zůstává však bohužel na čistě popisné rovině. V celém textu nenacházíme jediný pokus šamanismus nějak vysvětlit nebo se alespoň zamyslet nad tím, v jakých typech společností se vyskytuje a proč. Přitom by se snadno nabízel např. shrnutí výkladů I. M. Lewise, jehož vlivnou práci *Ecstatic Religion* (Harmondsworth: Penguin Books 1971) Bowie několikrát cituje. Neméně přínosný by mohl být referát slavné Lévi-Straussový reflexe šamanismu v článku „Čaroděj a jeho magie“

(in: *Strukturální antropologie*, přel. J. Vaček, Praha: Argo 2006, 149-164).

Kapitola 8 se zaměřuje na jedno z nejznámějších antropologických témat, jímž je „Čarodějnictví a zlý pohled“. Jádrem výkladu tvoří zcela po právu slavná práce E. E. Evans-Pritcharda *Witchcraft, Oracles, and Magic among the Azande* (Oxford: The Clarendon Press 1937), jejíž velkou výhodou je, že nepředkládá jen strukturálně-funkcionální interpretaci (jež čarodějnictví chápe jako reakci na určité typy sociálního napětí), ale široce analyzuje především otázku racionality a logické koherence čarodějného pohledu na svět. Bowie tak společně s čarodějnictvím může přehledně shrnout i obecnější diskusi o primitivní mentalitě a racionalitě náboženských představ.

Devátá kapitola je věnována pouti, což je na první pohled překvapivá volba, neboť se rozhodně nejedná o téma nijak tradiční; jak Bowie sama přiznává, až „do sedmdesátých let dvacátého století mu nebyla věnována valná pozornost“ (s. 243). Autorčin brilantní výklad našťástí každého záhy přesvědčí, že dřívější opomíjení pouti bylo neoprávněné a že jde naopak o krajně zajímavý náboženský fenomén. Pout nezahrnuje jen specifický typ cesty ve zvláštním čase, ale otevírá též obecnější otázku povahy posvátného prostoru a zdroje síly určitých míst. Bowie pouť ukazuje jako mnohovrstevnatou a mnohovýznamovou událost, v níž se prolíná množství konkurenčních diskursů. Předvádí, jak je z antropologické perspektivy možné brát sílu poutních míst naprosto vážně, aniž bychom se společně s Eliadem museli uchýlovat k teologizujícím postulátům z hlubin vyvěrajícího posvátna.

Poslední kapitola je věnována mýtu. Autorka snadno a srozumitelně charakterizuje funkcionalistický přístup, jehož základy položil Malinowski a který se záhy v antropologii stal tím základním, neboť dobře odpovídá její metodě zkoumání náboženství na živo v terénu. Již méně šťastná je část o strukturalismu. Bowie se v ní zmohla jen na velmi obecné charakteristiky, které pro začátečníka budou jen sotva srozumitelné – tím spíše, že nejsou ilustrovány jediným pořádným příkladem. Autorka své odbytí strukturalismu omlouvá tím, že byl populár-

ní zejména v 70.-80. letech, zatímco dnes jeho obliba klesla (s. 289). O to překvapivější je velká pozornost, kterou následně věnuje Josephu Campbellovi a jeho mýtu hrdiny. Neznám jediného antropologa, který by kdy nekritického univerzalistu Campbella bral vážně. Celkově je z kapitoly patrné, že mýtus nepatří k ústředním autorčiným tématům. Ne náhodou jej Bowie ostatně zpracovávala až do druhého vydání knihy – očividně pod tlakem redaktorů, kterým se opomenutí mýtu v prvním vydání po právu jevílo jako neúnosné.

Český překlad Vladimíra Petkeviče je slušný, byť ne vždy dokonalý. Na s. 5 jsou např. „religious studies“ přeloženy nesmyslným spojením „religionistika náboženství“; název knihy *Stealing Fire* (s. 59) nepochybně neznamená *Kradoucí oheň*, nýbrž *Krádež ohně*. Podobně není šťastné o novopohanství tvrdit (s. 125), že je „výplodem“ dvacátého století (angl. *creation*), neboť tento výraz má dnes nejčastěji negativní konotace. Podobných prohrěšků je však v knize jen malé množství a četbě nijak zásadně nebrání. O něco větší péči mohl redaktor věnovat dohledávání informací o českých překladech některých prací: unikl mu např. český překlad Turnerova *Průběhu rituálu* (přel. L. Kučerová, Brno: Computer Press 2004) či Weberovy slavné práce „Protestantská etika a duch kapitalismu“ (in: M. Weber, *Metodologie, sociologie a politika*, přel. M. Havelka, Praha: Oikúmené 1998, 185-246), Lévi-Straussova *Mythologica* pak chybně překlátil na *Mytologie*.

Z výše uvedeného je patrné, že kniha Fiony Bowie není bez vad. Navzdory tomu však nelze její české vydání než uvítat. Studentům zjedná přístup k tématům, s nimiž by se jinak dost možná nikdy nesetkali, a pro řadu vysokoškolských učitelů antropologie a religionistiky bude jistě vítanou pomůckou při výuce. Především pak lze doufat, že české čtenáře podnítí k tomu, aby se obrátili i ke studiu jednotlivých dílčích antropologických studií, z nichž Fiona Bowie čerpá.

RADEK CHLUP

Kevin J. Christiano
– **William H. Swatos, Jr.**
– **Peter Kivisto,**

Sociology of Religion: Contemporary Developments,

Lanham: Rowmann & Littlefield Publishers, INC 2008, s. 374.

ISBN 978-0-7425-6111-3

ISBN 0-7425-6111-9.

V českém prostředí se dostala na přetřes otázka, nakolik je studium náboženství poplatné určitým „stigmatizujícím“ myšlenkovým proudům, a to jak v religionistice, tak zejména v sociologii náboženství. (srov. Zdeněk Nešpor, „Three European Sociologies of Religion“, *Czech Sociological Review* 3/2008, 557-578). Rovněž v posledních číslech *Religia* (2/2007) měl čtenář možnost seznámit se s dvěma možnými přístupy ke studiu sociologie náboženství, přičemž společným jmenovatelem těchto textů je upření pozornosti zejména k „evropsky“ laděným přístupům.

Předkládaná recenze chce přiblížit naopak pohled na zaoceánský přístup k námi reflektované problematice, již je otázka po možném uchopení fenoménu náboženství z hlediska sociologie náboženství, tak jak je aplikována ve Spojených státech amerických. Na začátku považuji za nutné upozornit, že se jedná o již druhé vydání recenzované publikace. První vyšlo už v roce 2002 a je možné se v řadě prací v našem geografickém prostoru setkat s odkazy právě na toto první vydání. V česky psaných textech lze tu a tam dokonce nalézt odkazy k dané práci či můžeme vysledovat jistou obeznamovanost s některým ze zmíněných autorů. Přesto na danou publikaci neexistuje recenze (nebo jsem ji alespoň nenalezl). Předkládaná práce je přitom ve Spojených státech chápána jako „učebnicový“ text a jeho autory jsou Kevin J. Christiano, William H. Swatos, Jr. a Peter Kivisto. Všichni tři působí dlouhodobě jak ve výzkumu, tak